

УДК 336.153.2:330.1

В.М. ШЕВЧЕНКО,
кандидат наук з державного управління,
старший викладач
Дніпропетровського університету
імені Альфреда Нобеля

ПРИНЦИПИ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ НА РІЗНИХ ФАЗАХ ЕКОНОМІЧНОГО ЦИКЛУ

Досліджено чинники, що впливають на кризові й циклічні явища в економіці, та виокремлено головні принципи формування фіскальної політики держави на різних фазах економічного циклу.

Ключові слова: *фіскальна політика держави, темпи економічного зростання, цикли ділової активності.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна інноваційна модель розвитку суспільства характеризується перенесенням акценту на використання принципово нових прогресивних технологій, переходом до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними і управлінськими рішеннями в інноваційній діяльності, що стосується як мікро-, так і макроекономічних процесів. У таких умовах особливого значення набувають питання щодо вироблення спільної стратегії соціально-економічного розвитку та формування певних пріоритетів у фіскальній (бюджетно-податковій) політиці держави. Інструментами останньої виступають податки, державні закупівлі та трансферти, які по-різному можуть використовуватися для стабілізації економіки держави на різних фазах економічного циклу.

Нагадаємо, що теорія економічних циклів пояснює спади і підйоми темпів економічного зростання під дією реальних чинників, передбачаючи зміну яких у гіршу або кращу сторону, підприємства починають скорочувати асортимент своєї продукції, або, навпаки, запускати нові проекти й брати кредити на їх здійснення. У зв'язку з цим змінюється рівень ділової активності, який безпосередньо впливає на показники економічного зростання. Водночас постійне економічне зростання в ринковій економіці має ряд істотних неудач, яко інфляція, безробіття й тощо.

Тож нагальною **проблемою** реалізації стратегії соціально-економічного розвитку України є формування ефективної фіскальної політики держави, яка стабілізуватиме рівень ділової активності незалежно від впливу кризових і циклічних явищ в економіці.

Не можна не відзначити особливості сучасних циклічних криз, які також пов'язані з кризою державного регулювання. Адже державна фіскальна політика відносно практики дії на циклічність економіки здатна істотно вплинути на хід загального розвитку країни, змінюючи характер економічної динаміки: глибину і частоту криз, тривалість фаз циклу та співвідношення між ними. Тож проблема має вирішуватися не відмовою держави від втручання в процеси циклічного виробництва, а шляхом перебудови методів і важелів державного регулювання, найважливішими з яких виступають кредитно-грошові та бюджетно-податкові.

Мета статті – дослідити чинники, що впливають на кризові й циклічні явища в економіці, та виокремити головні принципи формування фіскальної політики держави на різних фазах економічного циклу.

Виклад основного матеріалу. Ідея циклічності розвитку суспільства як першооснови світу витала у світовій науці ще з часів Давньої Греції та Давнього Китаю. Проте, якщо ця проблема цікавила філософів впродовж багатьох сотень років, то економісти звернули на неї увагу порівняно недавно, на початку XIX ст. Саме тоді в працях Ж. Сисмонді і Т. Мальтуса з'явилися дослідження кризових і циклічних явищ в економіці. Економістами ортодоксального напрямку ідея циклічності відкидалася, оскільки суперечила закону Сея, згідно з яким попит дорівнює пропозиції. Тому у старих класиків А. Сміта, Д. Рікардо, Дж.-Ст. Мілля, А. Маршалла феномен циклу якщо і був видимим, то мимохідь, як поодинокі і швидкоплинні явища. До того ж ні А. Сміт, ні Д. Рікардо – засновники класичної школи – не були свідками економічних циклів [1, с. 25].

К. Маркс став одним з перших економістів, який почав приділяти цій проблемі пильну увагу. Слід зазначити, що марксистська економічна школа досліджувала виключно промисловий цикл тривалістю 7 – 12 років, ставлячись до решти видів циклічності з упередженням як до породжень ворожої буржуазної політекономії. Подальші спроби у сфері створення теорії циклічності було зроблено на початку XX ст. А. Гельфандом, Я. Гельдереном і С. Вольфом. Проте найбільший вклад зробив російський вчений М.Д. Кондратьєв, який опублікував декілька основоположних робіт з теорії «довгих хвиль». Основна його праця «Світове господарство і його кон'юнктура в час і після війни» (1922 р.) присвячена двом проблемам: великим циклам кон'юнктури й теорії передбачення та методології перспективного планування, у якій автор виступив з припущенням про існування циклів у розвитку капіталізму (характерний період – 45–60 років), які в подальшому назвали «*довгі хвилі Кондратьєва*». На думку вченого, для всіх циклів ділової активності притаманні чотири фази: *пік* (вершина циклу), *спад* (*рецесія*, період падіння), *дно* (*депресія*, «нижча крапка» циклу) і *нідйом* (період поступового зростання) [2].

Слід зауважити, що економічна наука за всю історію розвитку виділяє декілька типів економічних циклів. Їм зазвичай давали імена вчених, що присвятили цій проблемі спеціальні дослідження. Найбільш відомі цикли С. Кузнеца (18–25 років), так звані «середні хвилі», цикли К. Жюгляра (10 років) та короткі цикли Дж. Китчена (2 роки і 4 місяці).

Залишаються актуальними дослідження українського економіста М. Туган-Барановського з проблеми криз та руху «економічної активності», а також факторів, що зумовлюють таку активність. Науковець звертає увагу на виявлення головного внутрішнього рушія «економічних активностей» і робить висновок, що таким є рух інвестицій. Він першим формулює *закон інвестиційної теорії циклів*, відповідно до якого фази промислового циклу визначаються активністю інвестування. На його думку, саме збільшення інвестицій у галузях, що виготовляють засоби виробництва (за кейнсіанською термінологією – «капітальні блага») породжує мультиплікаційний процес всіх елементів економічної активності [4]. Тож М. Туган-Барановський вважав, що регулювання інвестицій відкриває можливість для безмежного розширення капіталістичного виробництва.

Видатний австро-американський учений Й. Шумпетер на основі «кондратьєвської циклічної парадигми» у напрямі інноваційної концепції «довгих хвиль» створив «*інноваційну теорію підприємництва*», центральна роль в якій віддавалася інноваціям і їх зв'язку з генерацією всіх циклів. Проте й надалі дослідження «довгих хвиль» продовжуються як економістами марксистського напрямку, так і немарксистськими науковцями.

Водночас аналіз публікацій показує, що циклічність як економічну закономірність заперечують багато учених-економістів, наприклад, лауреати Нобелівської премії П. Самуельсон, В. Леонт'єв та ін. Вони не вважають, що всі коливання ділової активності пояснюються економічними циклами, адже існують й сезонні її коливання (наприклад, купівельний «бум» перед Різдом і Велико-

днем). Але більшість науковців погоджуються з тим, що ділова активність залежить від довготривалої тенденції в економіці, тобто від підвищення або зниження *економічного зростання* протягом тривалого періоду. Економічне зростання у світовій практиці визначається рядом чинників.

Чинники сукупного попиту – такі, що просувають попит суспільства на вироблену продукцію і цим стимулюють його зростання (заробітна плата, податкова політика держави, схильність населення до економії);

Чинники пропозиції – такі, що враховують кількість і якість природних ресурсів (земля, корисні копалини, клімат й ін.), працездатного населення, наявність капіталу, рівень технологій тощо;

Чинники розподілу – такі, що враховують такий розподіл ресурсів країни (природних, трудових, фінансових), який би найбільше сприяв економічному зростанню.

У цьому аспекті важливо зазначити, що деякі *інструменти* фіскальної політики, як державні закупівлі, трансферти, податки, можуть використовуватися для дії на сукупний попит та пропозицію через їх вплив на рівень ділової активності, а значить і на темпи економічного зростання.

Так, зростання *державних закупівель* як частини сукупних витрат, збільшує сукупний попит, а їх скорочення веде до його зменшення.

Зростання *трансфертів* також збільшує сукупний попит. З одного боку, при збільшенні соціальних трансфертних виплат збільшуються особистий дохід домогосподарств та споживчі витрати в суспільстві, тобто підвищується сукупний попит. З іншого боку, збільшення трансфертних виплат підприємствам (у вигляді субсидій) збільшує можливість їх внутрішнього фінансування й розширення виробництва, що веде до зростання інвестиційних витрат. Скорочення ж трансфертів, навпаки, зменшує сукупний попит.

Зростання *податків* діє у протилежному напрямі. Збільшення податків веде до зниження і споживчих (оскільки скорочується дохід, що розміщується), й інвестиційних витрат (оскільки скорочується нерозподілений прибуток, що є джерелом чистих інвестицій), та, як результат, до скорочення сукупного попиту. Відповідно зниження податків збільшує сукупний попит.

Аналіз чинників економічної динаміки та інструментів впливу на них свідчить, що під час кризи державні заходи мають бути спрямовані на стимулювання виробництва, а під час підйому – на його скорочення. Тож залежно від фази циклу, у якій знаходиться економіка, можна виділити два види фіскальної політики: *стимулюючу* та *стримуючу*.

Стимулююча фіскальна політика застосовується при спаді і має на меті скорочення рецесійного розриву випуску й зниження рівня безробіття та спрямована на збільшення сукупного попиту (сукупних витрат). В умовах кризи державні заходи мають зосередитися на здешевленні кредитів, скороченні податків, прискореній амортизації і податкових знижках на нові інвестиції. Інструментами стимулюючої фіскальної політики виступають:

- 1) збільшення державних закупівель;
- 2) зниження податків;
- 3) збільшення трансфертів.

Формування стимулюючої фіскальної політики буде відбуватися за *принципами*:

– *ефективності оподаткування* (означає наявність інструментів у податковому механізмі, що стимулюють економічне зростання, господарську діяльність підприємств і підприємців);

– *єдиного податку* (обумовлює об'єднання в один податок платежів з одного об'єкта оподаткування та створення єдиного оптимального податку);

– *достатності* (обумовлює забезпечення достатніх доходів усіх бюджетів (державного та місцевого) для фінансування їх видатків);

– *податкоспроможності* (тягар оподаткування має бути поставлений у залежність безпосередньо від конкретного доходу та рівня добробуту суб'єкта);

– *рівнонапруженості* (зобов'язання перед бюджетом щодо сплати податків встановлюються для всіх платників відповідно до їх можливостей і результатів діяльності шляхом єдиних або диференційованих ставок);

– *стабільності в оподаткуванні* (тобто податкова система має залишатися сталою протягом кількох років, що забезпечить інтереси не тільки платників податків, але й держави; а зміна механізму має відбуватись еволюційним шляхом);

– *системності та внутрішньої цілісності оподаткування* (відображається у взаємопов'язаності, узгодженості змін основних податкових показників при зміні ключових параметрів (ВВП та його структури), спрацьовує на єдність економічного простору країни).

Стримуюча фіскальна політика використовується при бумі (при перегріві економіки) і має на меті скорочення інфляційного розриву випуску і зниження інфляції, відповідно має бути спрямована на скорочення сукупного попиту (сукупних витрат). Так, з метою ослаблення «перегріву» економіки держава у фазі підйому сприятиме подальшому дорожчанню кредитів, вводу нових податків, підвищенню існуючих, скасуванню прискореної амортизації й податкових пільг на нові інвестиції. Інструментами стримуючої фіскальної політики, навпаки, виступають:

- 1) скорочення державних закупівель;
- 2) збільшення податків;
- 3) скорочення трансфертів.

Формування стримуючої фіскальної політики буде відбуватися за **принципами**:

– *множини податків* (зумовлює сукупність диференційованих податків та об'єктів їх обкладання, реалізує ефект взаємодоповнюваності всіх наявних податків);

– *гнучкості (еластичності) оподаткування* (означає, що податковий механізм може оперативіно змінюватись згідно з об'єктивними потребами і можливостями держави);

– *невідворотність настання визначеної законом відповідальності* (у разі порушення податкового законодавства);

– *нейтральність оподаткування* (установлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоспроможності платника податків).

Начебто все просто і зрозуміло, але чому ж не спрацьовують ці механізми в реальному житті? З огляду на об'єктивно існуючу взаємозалежність економічного розвитку всіх країн було б помилкою не враховувати вплив «*міжнародних*» чинників на внутрішні процеси циклічного виробництва.

До речі, останнім часом в економічній теорії дедалі більше наголошується на тому, що людство вступає в нову епоху свого розвитку – інформаційну, в якій інформація істотно впливає на функціонування економічної системи. Економіку нового типу визначають як *інформаційну* та *глобальну*. Інформаційною вона є тому, що продуктивність праці і конкурентоспроможність агентів в ній залежать, насамперед, від їхньої здатності генерувати, обробляти й ефективно використовувати інформацію. Глобальна тому, що діяльність економічних агентів (зокрема виробництво), організація фінансових потоків, потоків товарів та послуг відбувається у глобальному масштабі з використанням розгалуженої мережі інформаційно-комунікаційних засобів. Тобто чинники впливу на економічне зростання, як-то «*сукупний попит*», «*пропозиція*» та «*розподіл*», набувають глобальної ознаки, а інформація посідає важливе місце в розподілі ресурсів. За таких обставин неможливо регулювати показники економічного зростання тільки законодавчими змінами уряду. Необхідно впроваджувати інші стабілізатори

економіки країни, які б автоматично змінювали ділову активність суб'єктів господарювання.

До **автоматичних стабілізаторів** можна віднести:

- *прибутковий податок* (що включає і податок на доходи домогосподарств, і податок на прибуток корпорацій);
- *непрямі податки* (в першу чергу, податок на додану вартість);
- *допомогу у випадку безробіття*;
- *допомоги з бідності*.

Такі стабілізатори є інструментами, величина яких не змінюється, але сама наявність яких автоматично стабілізує економіку, стимулюючи ділову активність при спаді і стримуючи її при перегріві.

Висновки. Отже, державна фіскальна політика країни повинна будуватися відповідно до стану її економічного розвитку та включати формування правової бази і вихідних принципів, які даватимуть змогу державі здійснювати свій вплив на різних фазах темпів економічного зростання країни.

Безумовно, симетричність економічних реформ в нашій країні з великими циклами світової кон'юнктури ще не означає їх фатальної зумовленості зовнішніми чинниками. Разом з тим вони по-різному чинять тиск на економічні процеси в кожній країні. Сучасний механізм саморегулювання ринкової економіки через циклічні кризи змінюється під впливом державної дії. Відбувається переплетення стихійно-ринкового механізму функціонування економіки у формі циклічних криз з свідомою державною дією на відтворювальний процес.

Проте перехід до ринку, економічні реформи, економічне зростання не можуть бути для України самоціллю. Це лише інструменти, які поряд з посиленням державного впливу на економіку мають забезпечити досягнення важливих економічних цілей. Такими цілями на сучасному етапі, безумовно, є не просто вихід економіки з кризового стану і забезпечення стабільного економічного зростання, а підвищення рівня життя широких верств населення, зміцнення здоров'я нації, досягнення соціального миру і стабільності, гармонії у взаєминах між самими людьми, людиною та природою, забезпечення українській державі економічної самостійності та гідного місця у світовому співтоваристві тощо.

Список використаної літератури

1. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / Л.А. Швайка. – К.: Знання, 2006. – 435 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
2. Яковец Ю.В. Научное наследие Н.Д. Кондратьева: современные оценки / Ю.В. Яковец // Н.Д. Кондратьев. Избранные сочинения. – М.: Экономика, 1993. – С. 8–13.
3. Циклы Кондратьева: Режим доступа: <http://avmol51.narod.ru/172.html>, свободный. – Загл. с экрана. – Яз. рус.
4. Горкіна Л.П. Нова епоха в історії економічної науки. Теорія економічних циклів М.І. Тугана-Барановського / Л.П. Горкіна // Вісник НАН України. – 1994. – С. 11–12.

Исследованы факторы, влияющие на кризисные и циклические явления в экономике, и выделены основные принципы формирования фискальной политики государства на разных фазах экономического цикла.

Ключевые слова: *бюджетная политика государства, темпы экономического роста, циклы деловой активности.*

Factors, which influence on the phenomena of crises and cyclic in the economy, are explored and basic principles of forming of fiscal policy of the state on the different phases of economic cycle are separated.

Key words: *fiscal policy of the state, rates of the economic growth, cycles of business activity.*

Надійшло до редакції 5.04.2012.